

KAMIL TROMBIK, PAWEŁ POLAK

TEOLOGIA NAUKI – PROPOZYCJA NOWEGO OTWARCIA TEOLOGII NA NAUKI

ABSTRACT. Kamil Trombik, Paweł Polak, *Teologia nauki – propozycja nowego otwarcia teologii na nauki* [Theology of science – a new opening of theology to natural sciences] edited by Agnieszka Doda-Wyszyńska, Sławomir Leciejewski, „Człowiek i Społeczeństwo” vol. LIV: *Wyzwania cywilizacyjne chrześcijaństwa* [Civilization challenges of Christianity], Poznań 2022, pp. 49–64, Adam Mickiewicz University. ISSN 0239-3271, <https://doi.org/10.14746/cis.2022.54.4>.

In this paper we discuss the idea of theology of science, which is understood as a new branch of theology concerned with the problems arising in the context of natural sciences. Theology of science has been developed since 1980s. The authors of this concept are Michał Heller and Józef Życiński – philosophers involved in discussions between science and religion, who tried to find a new common area to develop this dialogue. The aim of the paper is to present the concept of theology of science in the historical and problematic perspective, taking into account the various challenges and research perspectives faced by this concept.

Keywords: theology of science, Michał Heller, Józef Życiński, theology and science

Kamil Trombik, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, 31-002 Kraków, ul. Kanonicza 9, e-mail: kamil.trombik@upjp2.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-0235-9490>.

Paweł Polak, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, 31-002 Kraków, ul. Kanonicza 9, e-mail: pawel.polak@upjp2.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-1078-469X>.

Wprowadzenie

Przedmiotem naszych rozważań jest idea teologii nauki, zainicjowana u progu lat osiemdziesiątych XX w. przez Michała Hellera i Józefa Życińskiego. Koncepcja ta cieszy się w ostatnich latach rosnącym zainteresowaniem

różnych myślicieli zaangażowanych w dyskusje z pogranicza nauki i teologii. Świadczy to o tym, że propozycje Hellera i Życińskiego trafiły na podatny grunt, choć wiele zagadnień szczegółowych związanych z teologią nauki – rozumianą jako nowa, projektowana dyscyplina teologiczna – wciąż czeka na twórcze rozwinięcie, co zasygnalizujemy w tym artykule. Niniejszy tekst ma jednak zasadniczo charakter przeglądowy, a celem naszych analiz jest przybliżenie koncepcji teologii nauki w aspekcie historycznym oraz problemowym.

Struktura artykułu jest następująca: w pierwszej kolejności postaramy się przybliżyć historię teologii nauki, tzn. wskażemy okoliczności, w jakich rodziły się idee Hellera i Życińskiego, omówimy też genezę samej koncepcji, która od początku miała stanowić propozycję nowego otwarcia teologii chrześcijańskiej na nauki szczegółowe. W kolejnej części tekstu wyodrębnimy i pokrótce scharakteryzujemy obszar badawczy teologii nauki w ujęciu Hellera. Następnie przyjrzymy się recepcji teologii nauki oraz zwrócimy uwagę na różne wyzwania, problemy i perspektywy badawcze, przed którymi stoi obecnie ta koncepcja.

Geneza teologii nauki

Teologia nauki narodziła się w okresie gruntownych przemian, które nastąpiły w obszarze teologii chrześcijańskiej w drugiej połowie XX w. W powojennym katolicyzmie katalizatorem zmian okazał się zwłaszcza Sobór Watykański II (1962–1965), który wraz z ideą *aggiornamento* wyszedł naprzeciw współczesnym prądom kulturowym. Przejawem tego było m.in. głębokie przewartościowanie filozoficznych podstaw teologii. Preferowany w katolicyzmie tomizm zaczął od tej pory powoli i stopniowo ustępować na rzecz teologii uprawianej w kontekście nowszych kierunków intelektualnych, np. fenomenologii czy filozofii analitycznej. Na szerszą skalę zaczął się też rozwijać dialog teologów z naukowcami, a liczne prace z pogranicza nauki i religii pozwoliły ukształtować się nowoczesnemu, nietomistycznemu podejściu do zagadnień spornych w tym obszarze (zob. np. Barbour, 1974).

Duch pluralizmu przenikający XX-wieczną teologię bywał nierzadko traktowany z rezerwą. Jak jednak zauważa Cipriano Vagaggini, zmiany w uprawianiu teologii są naturalnym prawem historycznym, a wymuszają je poniekąd coraz to nowsze problemy, z którymi muszą zmagać się ludzie wierzący (Vagaggini, 2005: 68–75). W tym kontekście zasygnalizowane przemiany należałoby traktować jako próbę odnowy teologii, a nie jako

przejaw walki z nią. Jak zauważał swego czasu Karl Rahner, „dzisiejszy pluralizm filozofii i teologii polega na fakcie, że nie jest już możliwe konstruowanie jasnych, jednoznacznie spójnych form refleksji nad rzeczywistością, które wystarczają same sobie. Każda teologia i filozofia wie zbyt dużo, aby mogła dojść do przekonania, że jedynie ona istnieje, i wie zbyt mało, aby stać się jedyną filozofią i jedyną teologią” (Rahner, 2005: 81). Również Leo Scheffczyk sugerował, że pluralizm filozoficzny w teologii nie powinien stanowić powodu do niepokojów i troski, gdyż ten „pluralizm wywodzi się ostatecznie z różnych duchowych nastawień, z różnych typów struktur lub form myślowych, które leżą u podstaw teologicznych wypowiedzi. Kto zatem chce nowoczesną teologię zrozumieć oraz odsłonić korzenie jej pluralizmu, ten musi się zająć nie tylko treściową stroną wypowiedzi teologii, lecz także strukturalnymi nastawieniami myśli, które tkwią u jej podstaw. Są one przecież formalnymi założeniami wszystkich wypowiedzi przedmiotowych: chodzi tu o duchowe style, o filozoficzne sposoby recepcji lub doświadczenia, które nadają teologicznym zdaniom swój charakter, wyciskają na nich swoje znamię i formują wreszcie ich treść, ale które mogą także owe zdania zniekształcić” (Scheffczyk, 1978: 17).

Właśnie w takim klimacie intelektualnego pluralizmu i otwarcia na duchowe dziedzictwo współczesności kształtowało się po II wojnie światowej w Krakowie środowisko skupione wokół Karola Wojtyły (Trombik, 2021). Środowisko to tworzyli filozofowie, teologowie oraz uczeni reprezentujący nauki matematyczno-przyrodnicze. Podejmowali oni liczne wysiłki na rzecz przezwyciężenia napięć między sferą nauki i religii. Czynie to z przekonaniem, że możliwe jest stworzenie spójnej i harmonijnej wizji świata, integrującej osiągnięcia współczesnej nauki z doktryną tradycyjnej teologii chrześcijańskiej. Wiodącą rolę w tym środowisku pełnili Michał Heller i Józef Życiński, którzy zainicjowali ideę teologii nauki u progu lat osiemdziesiątych XX w. Obaj filozofowie kładli nacisk na potrzebę rozwijania myśli chrześcijańskiej w kontekście interdyscyplinarnym, tzn. w nawiązaniu do wyników nauk szczegółowych o świecie i człowieku, najnowszej filozofii przyrody i metodologii nauk. Ich wysiłkom patronował m.in. Wojtyła, który również w trakcie swojego pontyfikatu wskazywał na pilną potrzebę twórczego rozwijania dyskusji na styku nauki i religii. Jeszcze jako arcybiskup krakowski inicjował i inspirował wspólne spotkania dyskusyjne przedstawicieli nauk przyrodniczych i filozofów (Trombik, 2019). Spotkania te, które przerodziły się w Konwersatoria Interdyscyplinarne, odbywały się w Pałacu Arcybiskupów Krakowskich, a główną rolę w ich rozwoju zaczęli z czasem odgrywać wspomniani już Heller i Życiński.

Idea teologii nauki doskonale wpisywała się w nurt przemian posoborowych. Stanowiąc interesującą propozycję usiłującą scalić *fides* i *ratio*, pokazała twórcze oblicze współczesnej teologii, wydatnie rozwijając jej obszar badawczy o sfery dotychczas rzadziej eksplorowane. Koncepcja ta wyłoniła się z badań relacji nauka–wiara prowadzonych przez Hellera od początku jego kariery naukowej. Celem tych badań i poszukiwań było stworzenie dialogu pomiędzy współczesnymi naukami przyrodniczymi (w szczególności fizyką i kosmologią relatywistyczną) a teologią (Polak i Rodzeń, 2022), dzięki czemu będzie można uniknąć szkodliwych rozwiązań konfliktowych, separacjonistycznych lub relacji podporządkowania jednej dziedziny drugiej. Takie nastawienie Hellera wynikało zarówno ze świadomości ciągle istniejących napięć pomiędzy sferą nauki i wiary, które wykorzystywane były w antyreligijnej apologetyce, jak i ze świadomości, że wciąż podzielane przez licznych myślicieli katolickich rozwiązanie neoscholastyczne (głównie neotomistyczne) prowadziły zasadniczo do separacji sfer nauki i wiary. Heller dostrzegał wyraźnie, że neoscholastyka nie spełniła pokładanych w niej nadziei na włączenie myśli katolickiej w obręb współczesnej kultury naukowej, gdyż wytworzyła własny krąg, stosunkowo silnie izolowany od działalności przyrodników (Heller, 1992: 76–82). Taka niekorzystna sytuacja rzutowała również na coraz większe wyalienowanie teologii ze świata współczesnej kultury (Heller, 1992: 56 i n.).

Koncepcja teologii nauki rodziła się więc w klimacie interdyscyplinarnych dyskusji i wpływała z prób rozwiązania konkretnych problemów stojących na przeszkodzie owocnemu dialogowi nauk przyrodniczych i teologii. Pierwsze sformułowanie programu teologii nauki opublikowane zostało przez Hellera na łamach czasopisma „Communio” (Heller, 1982). W tym samym roku propozycja Hellera spotkała się z próbą rozwinięcia. Było nim wystąpienie Życińskiego wygłoszone przed przedstawicielami krakowskiego środowiska interdyscyplinarnego zgromadzonego na II Seminarium Interdyscyplinarnym w Castel Gandolfo. Drukiem ukazało się dwa lata później (Życiński, 1984). Idee Życińskiego doczekały się nawet pewnego rozwinięcia (Sawicki, 1985), ale na tym skończyło się w zasadzie zainteresowanie Życińskiego i Sawickiego tym wątkiem. Heller również na pewien czas odłożył tę koncepcję, zajmując się m.in. rozwojem innej koncepcji, „filozofii w nauce”, która pełniła zasadniczą rolę dla możliwości rozwoju programu teologii nauki (o czym będzie mowa w dalszych rozważaniach). Koncepcja Hellera stała się znana szerszym kręgom czytelników dopiero na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. dzięki ważnej książce o znamienym tytule *Nowa fizyka i nowa teologia* (Heller, 1992). Swoistym podsumowaniem

dyskusji wokół wczesnego etapu rozwoju koncepcji teologii nauki stał się zbiorowy tekst *Nauki jako locus theologicus – próba wniosków* (Heller, Budzik i Wszółek, 1996). Kolejny okres zainteresowania koncepcją teologii nauki przypada już na czas po uhonorowaniu Hellera nagrodą Templetona, kiedy powstało wiele opracowań omówionych w paragrafie „Recepcja teologii nauki” niniejszego opracowania.

Należy podkreślić, że równoległe z koncepcją teologii nauki sformułowana została koncepcja filozofii w nauce (Heller, 2019a; Polak, 2019a). Ta ważna koncepcja pozwoliła ukazać rolę i znaczenie zagadnień filozoficznych w nauce, była istotnym krokiem w kierunku przewyciężenia – zwłaszcza na gruncie polskim – neoscholastycznej apologetyki (opartej na filozofii narzucanej z zewnątrz na naukę). Koncepcja filozofii w nauce przygotowywała grunt dla dialogu teologii i nauk przyrodniczych poprzez ujawnienie filozoficznych założeń nauk, co umożliwiała podejmowanie racjonalnego dialogu i wskazywało na problematyczne z tego punktu widzenia filozoficzne założenia koncepcji teologicznych (Heller, 1992: 76, 81–82). Koncepcja filozofii w nauce zapewniała w założeniu dogodny pomost dla dialogu, ale w istocie nie była w stanie zagwarantować zaangażowania teologów w realną debatę, której najczęściej poszukiwali wówczas przyrodnicy. Stąd konieczne było otwarcie teologii na nauki i włączenie w systematyczny sposób tematyki naukowej wprost w obręb refleksji teologicznej (Heller, 1992: rozdział 5). Zadanie to zrealizować miała właśnie koncepcja teologii nauki (Wszółek, 2005).

Główne problemy teologii nauki w ujęciu Michała Hellera

Jednym z głównych problemów każdej projektowanej dyscypliny jest kwestia dokładnego określenia jej przedmiotu badań. W przypadku teologii nauki problem ten pojawia się u Hellera regularnie od wielu lat (zob. np. Heller, 1992; 2015; 2019b). Pewne ogólne idee z tym związane zostały zasygnalizowane już na początku lat dziewięćdziesiątych, gdy Heller pisał, że „cel teologii nauki jest taki sam jak całej teologii, tyle że jest on skierowany do specyficznego przedmiotu zainteresowań tej dyscypliny teologicznej. Celem teologii nauki jest krytyczna refleksja nad danymi Objawienia, które pozwalają nam spojrzeć na naukę jako na specyficzną ludzką wartość” (Heller, 1992: 118).

Działalność naukowa została przez Hellera ujęta jako *locus theologicus* – specyficzny instrument, za pomocą którego można przybliżyć niektóre prawdy wiary, np. doktrynę o stworzeniu świata. Jednocześnie Heller w swoich

pracach sugeruje, że różne aspekty związane z naukami matematyczno-przyrodniczymi same w sobie mogą stać się przedmiotem analiz teologicznych. W pierwszej kolejności określenie „teologia nauki” odnosiłoby się więc do takiej refleksji nad danymi Objawienia, które prowadzone są w ścisłym powiązaniu z tym, co o świecie stworzonym przez Boga mówią nam nauki szczegółowe. Nietrudno zauważyć, że tak rozumiana teologia nauki stanowiłaby dziedzinę o charakterze pomostowym, dążąc do zintegrowania twierdzeń teologii z danymi pochodzącymi z filozofii oraz nauk matematyczno-przyrodniczych.

Analizując prace Hellera, można stwierdzić, że u podstaw teologii nauki tkwi założenie o wspólnym – przynajmniej częściowo – obszarze zainteresowań nauki oraz teologii. Różnice metodologiczne między tymi dwoma obszarami wiedzy są jednak znaczące, co przejawia się m.in. w tym, że sfera zainteresowań teologii jest znacznie bardziej rozległa niż w przypadku nauk szczegółowych: „Najogólniej rzecz biorąc, przez teologię nauki należy rozumieć autentycznie teologiczną refleksję nad naukami: nad faktem ich istnienia, ich podstawami, metodami i wynikami” (Heller, 1992: 115). Teologia nauki byłaby więc nie tylko refleksją nad Wszechświatem (prowadzoną z punktu widzenia doktryny chrześcijańskiej), ale także nad tą sferą działalności człowieka, która pozwala nam ten Wszechświat zrozumieć.

Tak rozumiana teologia nauki byłaby w pewnym sensie zbliżona do tradycyjnej filozofii nauki. Tym jednak różniłaby się od tej ostatniej, że interpretowałaby szeroko rozumianą działalność naukową z perspektywy teologicznej prawdy o stworzeniu świata przez Boga (zob. Heller, 1992: 121–122). Heller wychodzi z założenia – tradycyjnego dla chrześcijańskiej protologii – że Wszechświat badany przez nauki jest światem stworzonym przez Boga i przez Niego podtrzymywanym w istnieniu. Badając nauki i ich wyniki, badamy w istocie zamysł Boga w stosunku do świata i nas samych: „Jako teologiczna refleksja nad naukami teologia nauki badałaby konsekwencje tego faktu, że nauki empiryczne badają świat stworzony przez Boga” (Heller, 1992: 117). W związku z tym teologia nauki nie tylko pozwalałaby rzucić nowe światło na teologiczną koncepcję stworzenia, ale jednocześnie powracałaby do tradycyjnych pytań o naturę Boga i Jego relację do stworzenia, stając się cennym sprzymierzeńcem np. dla filozofii Boga i niektórych działów teologii dogmatycznej (zob. np. Heller, 2018: 27–54).

Co istotne, rozumienie nauki w świetle prawd wiary chrześcijańskiej otwiera Hellera również na płaszczyznę aksjologiczną, prowokując m.in. do stawiania pytań o aksjologiczny wymiar nauki i pracy naukowej (nauka rozumiana także jako „wartość”, zob. też rozważania Hellera na temat

racjonalności jako wartości w: Heller, 1993). W podobnym tonie, uwzględniając etyczno-aksjologiczne znaczenie dziedzictwa naukowego, wypowiedział się Życiński (1984: 81–82). Uwzględnienie aksjologicznych aspektów uprawiania nauki sprawia, że obszar badawczy teologii nauki stał się jeszcze bardziej rozległy, wnikając w sferę zarezerwowaną dotychczas dla niektórych działań teologii moralnej.

W ostatnich latach Heller ponawiał refleksję nad problemami badawczymi teologii nauki (Heller, 2019b). W centrum jego zainteresowań pojawiały się m.in. takie kwestie, jak: relacja teologii do naukowych obrazów świata, zagadnienie poznawalności (racjonalności) przyrody czy kwestia metod teologii (w tym problem interpretacji dogmatów i refleksja nad pojęciami religijnymi). Zasadniczym temem podejmowanych przez niego rozważań było przekonanie o konieczności otwarcia się teologii na współczesną naukę, które winno być połączone z umiejętnością wykorzystywania wyników historii i filozofii nauki (traktowanymi jako dyscypliny pomocnicze teologii nauki, zob. Heller, 2019b: 36). Zasadniczą rolę miałyby tutaj do spełnienia właśnie projektowana teologia nauki.

Godząc się na pewne uproszczenia, można podsumować tę część rozważań następująco:

1. teologia nauki w ujęciu Hellera w pierwszej kolejności jest rozumiana jako dyscyplina *stricte* teologiczna, gdyż bierze w punkcie wyjścia dane Objawienia i w ich świetle interpretuje złożony fenomen nauki (w tym: wyniki nauk, metody naukowe, problem wartości w nauce itp.), usiłując zintegrować naukowy obraz świata z chrześcijańską wizją stworzenia;

2. teologia nauki to obszar interdyscyplinarnej refleksji, w której ujmuje się zjawisko nauki w możliwie szerokiej perspektywie – z uwzględnieniem aspektu filozoficznego (np. problem poznawalności świata), który dostarcza materiału badawczego dla teologa akceptującego określony system wierzeń religijnych;

3. zarysowany wyżej obszar badawczy teologii nauki jest bardzo rozległy (co w pewnym sensie stanowi efekt szerokiego oddziaływania samej nauki), obejmując również wybrane zagadnienia tradycyjnie rozpatrywane na gruncie metodologii teologii, teologii dogmatycznej czy teologii moralnej.

Warto w tym miejscu dopowiedzieć, że koncepcja teologii nauki – choć liczy już kilka dekad – wciąż jest opracowywana przez Hellera, a kwestia problemu badawczego tej projektowanej dyscypliny wraca przy różnych okazjach. Wiele jednak wskazuje na to, że pewna problematyczność metodologiczna teologii nauki (w tym trudność z jednoznacznym nakreśleniem granic badawczych) będzie wpisana w jej naturę. Jest to efekt m.in. przyjętej

przez Hellera perspektywy badawczej, wieloaspektowości fenomenu nauki oraz postulowanych powiązań z różnymi rozproszonymi wątkami teologicznymi. Do tego wątku powrócimy jeszcze w paragrafie „Wyzwania i perspektywy badawcze” niniejszego artykułu.

Recepcja teologii nauki

Przez długi okres idea teologii nauki nie cieszyła się dużym zainteresowaniem. Nie licząc kilku odosobnionych przypadków (Sawicki, 1985), propozycje Hellera i Życińskiego nie spotkały się początkowo z poważniejszą recepcją. Stopniowe zmiany nastąpiły w latach dziewięćdziesiątych, zwłaszcza po wydaniu przez Hellera książki *Nowa fizyka i nowa teologia*. Praca ta miała istotny wpływ na kształt polskich dyskusji z pogranicza nauki i teologii (Sierotowicz, 1997; 2015), była też wielokrotnie cytowana w literaturze filozoficzno-teologicznej. Wzmoczone zainteresowanie samą teologią nauki (jako projektowaną dyscypliną teologiczną) nastąpiło jednak dopiero na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat, w dużej mierze dzięki bliskim współpracownikom Hellera (zob. np. Maziarka, 2016).

Warto w tym kontekście nieco rozwinąć wątek oddziaływania teologii nauki w polskim środowisku akademickim. Istotnym opracowaniem okazała się m.in. monografia *Teologia nauki według księdza Michała Hellera* autorstwa warszawskiego fizyka i teologa Wiesława Macka. Ze względu na zainteresowanie czytelników książka doczekała się już dwóch wydań (Macek, 2010; 2014), została też dobrze przyjęta w środowisku akademickim (zob. np. Pabjan, 2011). Macek jest również autorem artykułu poświęconego teologii nauki (Macek, 2011), w którym wykorzystał fragmenty wspomnianej książki. W swojej monografii Macek zrekonstruował i przeanalizował najważniejsze zagadnienia z obszaru teologii nauki, wskazując jednocześnie potrzebę rozwijania idei krakowskiego filozofa:

w pismach księdza Hellera jest bardzo wiele przemyśleń, które nie tylko wskazują kierunki poszukiwań teologii nauki. Dają one bowiem istotny wkład do konkretnych zagadnień tej nowej dyscypliny teologicznej. Są to, na przykład [...] problematyka wiary, języka i prawdy teologicznej, nowej teologii stworzenia, i wreszcie rozważania dotyczące sensu ludzkiego życia oraz innych egzystencjalnych problemów człowieka w kontekście jedności człowieka z Wszechświatem. Z filozoficznego punktu widzenia rozważania te są związane z szeroko rozumianym zagadnieniem matematyczności przyrody w ramach swoiście rozumianego platońskiego idealizmu (Macek, 2014: 142).

Wskazany przez Macka obszar potencjalnego oddziaływania teologii nauki jest bardzo rozległy i obejmuje wiele zagadnień o charakterze interdyscyplinarnym. Dobrym świadectwem tej interdyscyplinarności była np. wydana pod redakcją Janusza Mączki i Piotra Urbańczyka praca zbiorowa *Teologia nauki* (Mączka i Urbańczyk, 2015). Kilkanaście artykułów zebranych w tej monografii (autorstwa filozofów, teologów oraz przedstawicieli nauk szczegółowych) pokazuje zakres oddziaływania teologii nauki. Autorzy przyjrzeni się różnym aspektom teologii nauki, m.in. kwestiom metodologicznym (czym jest i czego dotyczy teologia nauki, zob. np. Polak, 2015) oraz wybranym, szczegółowym zagadnieniom z pogranicza teologii, filozofii oraz nauki (np. wyzwania teologii w kontekście wyników współczesnej neurobiologii, problematyka teologiczna wobec naturalizmu metodologicznego). Niewątpliwie dużym walorem tej monografii jest fakt, że w jej przygotowanie zaangażowani byli reprezentanci różnych ośrodków naukowych w Polsce, co po raz kolejny świadczy o tym, że oddziaływanie teologii nauki sięga obecnie poza lokalny, krakowski kontekst.

Z tego samego kręgu pochodzi artykuł poświęcony teologii Hellera autorstwa Wojciecha Grygla (2017), w którym dokonano interpretacji i ukazano znaczenie programu teologii nauki w całości kształcie myśli teologicznej Hellera. Podobne uwagi, ale ułożone w szerszym kontekście teologii kierowanej ideami naukowymi, znajdziemy też w innym artykule tego autora (Grygiel, 2018).

Cenna dla rozwoju teologii nauki okazała się też praca Tadeusza Pabjana *Anatomia konfliktu. Między nowym ateizmem a teologią nauki* (Pabjan, 2016). Autor usiłował w niej wskazać źródła sporów między nauką i teologią, próbując jednocześnie nakreślić możliwe sposoby przezwyciężenia tego konfliktu. Praca dobrze wpisuje się w bardzo rozpowszechnione dyskusje z pogranicza nauki i religii, w których obecne są liczne odniesienia światopoglądowe. Tym samym teologia nauki zyskała tu nieco inne oblicze, stając się jedną z możliwych płaszczyzn dialogu między teistami a ateistami.

Godne odnotowania jest to, że teologia nauki cieszy się w ostatnich kilku latach coraz większym zainteresowaniem teologów. Do idei Hellera nawiązują np. prace Antoniego Nadbrzeźnego (2016), Rafała Pokrywińskiego (2016), Bartłomieja Chyłki (2017), Konrada Józefa Głombika (2018), Bartłomieja K. Krzycha (2021) czy Jacka Kempy (2021). Warte wyróżnienia są prace Michała Oleksowicza publikowane w czasopiśmie zagranicznych w językach kongresowych (Oleksowicz, 2019; 2020; Marcelli i Oleksowicz, 2022). Również takie publikacje, jak: Parsons i Stafford, 2005; Bradley, 2008; Bakushevych, 2013; Obolevitch, 2015; Polak i Rodzeń, 2021, pokazują, że koncepcja teologii nauki coraz bardziej wchodzi w obręb

międzynarodowych dyskusji filozofów i teologów. Warto podkreślić, że koncepcje Hellera inspirują nie tylko teologów katolickich, ale i teologów innych odłamów chrześcijaństwa (Yong, 2012: 70 i n.). Recepcja idei Hellera wśród teologów wydaje się szczególnie istotna, biorąc pod uwagę, że w pierwszej kolejności to właśnie zadaniem teologów byłoby kontynuowanie i rozwijanie propozycji Hellera¹. Takie sugestie skierowane do teologów płyną zresztą nie tylko ze strony Hellera, ale także innych zainteresowanych problematyką teologii nauki (zob. np. Rodzeń, 2021).

Należy ponadto odnotować niezależne próby budowania koncepcji teologii nauki inspirowane źródłami zbliżonymi do myśli Hellera, np. myślą Jana Pawła II z *Listu do Coyne'a* (zob. np. Monserrat, 2007).

Warto zauważyć, że zgodnie z Hellerowską ideą dialogu koncepcja teologii nauki dociera również do naukowców i filozofów, co potwierdzają takie publikacje, jak: Alfano i Buccheri, 2012; Gałęcki i Szufa, 2020; Tofilski, 2018.

Ten skrótowy przegląd opracowań dotyczących teologii nauki pokazuje, że sama idea trafiła na podatny grunt dopiero w ostatnich latach. Co istotne, oddziałuje ona już nie tylko w lokalnym, krakowskim środowisku filozoficznym, lecz cieszy się także zainteresowaniem badaczy – w tym teologów – związanych z ośrodkami akademickimi w całej Polsce. Wpływ na to może mieć również aktywność samego Hellera, który ostatnio częściej podejmuje wątki teologiczne w swoich książkach (Polak, 2019b). W związku z tym wyłaniają się nawet nowe obszary badawcze dla teologii nauki. Natomiast w dotychczas podejmowanych wątkach dominuje problematyka metodologiczna i wybrane, szczegółowe zagadnienia teologiczne specyficzne dla kilku istotnych działów teologii dogmatycznej, zwłaszcza protologii i antropologii teologicznej. Warto podkreślić, że dotychczasowe prace mają zwykle charakter przyczynkowski, a problematyka w nich podejmowana niewątpliwie zasługuje na twórcze rozwinięcie.

Wyzwania i perspektywy badawcze

Niewykluczone, że idea teologii nauki stanie się w najbliższych latach przedmiotem bardziej pogłębionych analiz. Sam Heller publikuje w ostatnim czasie coraz więcej prac związanych z tą koncepcją, co przekłada się na wzmożone zainteresowanie teologią nauki w środowisku akademickim.

¹ Należy tutaj zastrzec, że poziom przywołanych opracowań teologicznych jest mocno zróżnicowany.

W tej części artykułu chcielibyśmy zasygnalizować, że choć koncepcja teologii nauki zasługuje na twórcze rozwinięcie, to warunkiem dalszego rozwoju tej powstającej dyscypliny będzie przede wszystkim wytyczenie jasnych perspektyw badawczych oraz ustosunkowanie się do różnych wyzwań i problemów, które pojawiły się w związku z dotychczasowymi pracami Hellera i jego współpracowników.

Jednym z ważnych wyzwań stojących przed teologią nauki jest dopracowanie jej podstaw metodologicznych. O ile bowiem od strony teologii wydaje się, że można bez większych zastrzeżeń wykorzystać podejście teologii rzeczywistości ziemskich (Nadbrzeżny, 2016), to jednak nie rozwiązuje to fundamentalnych problemów teologii nauki. Najważniejszym z nich jest ulokowanie tej dyscypliny pomiędzy zasadniczo różnymi obszarami poznawczymi wraz z wymogiem zapewnienia możliwości prowadzenia dialogu pomiędzy naukami a teologią. Sprawę komplikuje również choćby samo podejście metodologiczne współczesnych nauk, których horyzont wyznacza naturalizm metodologiczny. Dotychczasowe analizy wskazały, że nie da się utrzymać separacjonizmu metodologicznego (zob. Polak, 2015). Pozostaje zatem przyjęcie jakiejś formy interdyscyplinarności. Jednakże wobec mnogości koncepcji inter- i transdyscyplinarności oraz uwzględniając wskazane wymogi, wypracowanie odpowiedniej koncepcji interdyscyplinarności jest zadaniem wysoce nietrywialnym.

Warto dopowiedzieć, że dyskusja nad podstawami metodologicznymi teologii nauki towarzyszy również ostatnim pracom Hellera (zob. np. Heller, 2019b). Niektóre zagadnienia ujęte w tej książce pozostawiają jednak pewien niedosyt. Problematyczna wydaje się chociażby kwestia jasnego wyodrębnienia obszaru badawczego projektowanej dyscypliny. Pisząc w tym kontekście o teologii nauki, Heller wyróżnia pokrewne jej dziedziny, jak „teologia a nauka”, „teologia stworzenia” i „teologia naturalna”. Nie sposób jednak oprzeć się wrażeniu, że u Hellera przedmiot teologii nauki *de facto* pokrywa się z obszarem badawczym wymienionych „pokrewnych” dziedzin. Trudno zatem wskazać specyfikę teologii nauki i wytyczyć jej miejsce w obrębie subdyscyplin teologicznych. Dostrzeżenie niuansów stanowiących o specyfice, a zarazem o potrzebie teologii nauki to jedno z ważniejszych wyzwań dla Hellera i jego współpracowników. W chwili obecnej słuszne są bowiem pytania o zasadność nowej dyscypliny, skoro wiele zagadnień przez nią podejmowanych stanowi już przedmiot teologii stworzenia (np. interpretacja doktryny o stworzeniu), teologii naturalnej (np. zagadnienie natury Boga-Stwórcy i Jego relacji do stworzonego świata), aksjologii filozoficznej (np. problem wartości w nauce), metafizyki

(np. problem racjonalności świata), metodologii teologii i filozofii nauki (np. relacja nauki do teologii) itp.

Mimo upływu kilku dekad od sformułowania koncepcji przez Hellera nadal nierozstrzygnięta wydaje się też kwestia metody teologii nauki. Nakreślone przez autora uwagi z tym związane nie pozwalają w sposób jednoznaczny określić, czy w przypadku teologii nauki mamy do czynienia z dyscypliną teologiczną *sensu stricto*, jak sugeruje nazwa. W przyszłości doprecyzowanie tego zagadnienia może okazać się konieczne, zwłaszcza jeśli teologia nauki aspirowałaby do miana nowej, akademickiej dyscypliny teologicznej. Heller wszak podkreśla, że „zadaniem teologii nauki jest spojrzeć na naukę i jej osiągnięcia w świetle teologicznych pojęć i właściwych teologii narzędzi po to, aby wydobyć z «danych naukowych» to, czego metody naukowe ujawnić nie mogą” (Heller, 2019b: 13). Tak ambitne zadanie wymaga niewątpliwie bardziej pogłębionych podstaw metodologicznych, zwłaszcza dookreślenia teologicznych „pojęć” i „narzędzi”, o których wspomina Heller.

Choć teologia nauki jest stosunkowo młodą gałęzią rozważań teologicznych, to dorobek Hellera i jego współpracowników wydaje się bardzo perspektywiczny, nawet pomimo zasygnalizowanych kwestii problematycznych. Współczesna teologia katolicka, o ile pragnie pozostać wiarygodną propozycją intelektualną dla człowieka XXI w., niewątpliwie potrzebuje większego otwarcia na nauki matematyczno-przyrodnicze. Tymczasem, jak pisał Heller, mimo upływu lat „nieufność teologii do nauk przyrodniczych pozostała”. W związku z tym właśnie „program teologii nauki ma za zadanie [...] przełamać krąg wzajemnych nieufności i pomóc teologii przejść do nowego etapu – twórczego udziału w prądach współczesnej myśli” (Heller, 1992: 123).

Bez przełamania barier oddzielających radykalnie sferę nauki i religii grozi teologii zepchnięcie na margines współczesnej kultury. W tym kontekście projektowana dyscyplina stanowi bardzo obiecujące przedsięwzięcie, które może istotnie wzbogacić refleksję teologiczno-filozoficzną. Różne wątki, które Heller zbiorczo opatruje mianem „teologii nauki”, zasługują na twórcze rozwinięcie, zgodnie z deklarowaną postawą uwzględniającą perspektywę nauk szczegółowych oraz filozofii nauki. Być może jednak – w związku z zasygnalizowaną wyżej uwagą o rozległym obszarze badawczym tej dyscypliny – konieczne będzie zintensyfikowanie wysiłków wokół wybranych, bardziej konkretnych problemów podnoszonych przez Hellera przy okazji jego różnych prac. Niewykluczone, że dzięki temu łatwiej będzie w przyszłości zakreślić perspektywę badawczą nowo powstałej dyscypliny.

Podsumowując, projekt teologii nauki – mimo upływu lat od jego sformułowania oraz licznych publikacji poświęconych tej koncepcji – w wielu obszarach „nadaj pozostaje na wstępnym etapie” (Heller, 2019b: 8), zwłaszcza w kontekście rozważań metodologicznych. Nie zmienia to faktu, że jest to propozycja perspektywiczna, która spotkała się już z recepcją środowiska akademickiego, zainteresowanego rozwijaniem i pogłębianiem dialogu nauki i religii. Sam Heller na przestrzeni ostatnich kilku lat wracał często do idei teologii nauki, co pozwala mieć nadzieję, że w przyszłości być może poświęci tej koncepcji jeszcze więcej uwagi, dopracowując problematyczne kwestie.

Literatura

- Alfano, M., Buccheri, R. (2012). Oltre la razionalità scientifica. Contributo al dialogo fra scienza e fede. *Lateranum*, 78(2), 245–265.
- Bakushevych, A. (2013). The Problems of the Relationship of Theology and Natural (Physical-Mathematical) Sciences Based on Modern Investigations. W: K. Földvály (red.), *International Research Universities Network and Catholic Universities Partnership Graduate Student's Conference: Conference Proceedings* (ss. 155–159). Piliscsaba: Pázmány Péter Catholic University.
- Barbour, I. (1974). *Myths, Models and Paradigms*. New York: Harper & Row.
- Bradley, J. (2008). Creative Tension: Essays on Religion and Science. *Perspectives on Science and Christian Faith*, 60(3), 203–204. <https://www.asa3.org/ASA/PSCF/2008/PSCF9-08Complete.pdf> (dostęp: 20.12.2022).
- Chyłka, B. (2017). Od konfliktu do integracji. Historia i teologiczne uzasadnienie metodologicznej odrębności poznania wiary i rozumu. *Semina Scientiarum*, 16, 118–136. <http://doi.org/10.15633/ss.2487>.
- Gałecki, S., Szufa, K. (2020). The Contemporary Science and the New Theo(Cosmo)logy Project. *Logos i Ethos*, 54 (Special issue), 159–188. <http://doi.org/10.15633/lie.3772>.
- Glombik, K.J. (2018). Theology and the Public Arena from a Polish Point of View. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*, 38(2), 43–58. [http://doi.org/10.25167/RTSO/38\(2018\)2/43-58](http://doi.org/10.25167/RTSO/38(2018)2/43-58).
- Grygiel, W.P. (2017). W obliczu tajemnicy: teologiczna myśl ks. Michała Hellera. W: P. Polak, J. Mączka, W.P. Grygiel (red.), *Oblicza filozofii w nauce. Księga pamiątkowa z okazji 80. urodzin Michała Hellera* (ss. 337–369). Kraków: Copernicus Center Press.
- Grygiel, W.P. (2018). In what Sense Can the Scientifically Driven Theology Be Considered as a Continuation of the Doctrinal Tradition? *Theological Research. The Journal of Systematic Theology*, 6, 31–52. <http://doi.org/10.15633/thr.3522>.
- Heller, M. (1982). Stworzenie a ewolucja. *Communio*, 2, 4(10), 58–66.
- Heller, M. (1992). *Nowa fizyka i nowa teologia*. Tarnów: Biblos.
- Heller, M. (1993). *Moralność myślenia*. Tarnów: Biblos.
- Heller, M. (2015). Wstęp do teologii nauki. W: J. Mączka, P. Urbańczyk (red.), *Teologia nauki* (ss. 11–19). Kraków: Copernicus Center Press.

- Heller, M. (2018). *Ważniejsze niż Wszechświat*. Kraków: Copernicus Center Press.
- Heller, M. (2019a). How is Philosophy in Science Possible? *Philosophical Problems in Science (Zagadnienia Filozoficzne w Nauce)*, (66), 231–249. <https://zfn.edu.pl/index.php/zfn/article/view/482> (dostęp: 20.12.2022).
- Heller, M. (2019b). *Nauka i teologia – niekoniecznie tylko na jednej planecie*. Kraków: Copernicus Center Press.
- Heller, M., Budzik, S., Wszolek, S. (1996). Nauki jako locus theologicus – próba wniosków. W: M. Heller, S. Budzik, S. Wszolek (red.), *Obrazy świata w teologii i w naukach przyrodniczych* (ss. 253–259). Tarnów: Biblos.
- Kempa, J. (2021). Krytyczne funkcje teologii w perspektywie przyszłości. *Studia Nauk Teologicznych PAN*, 16, 49–66. <http://doi.org/10.31743/snt.12552>.
- Krzych, B.K. (2021). Trinite – relation(s) – metaphysique ontologie trinitaire et primaute metaphysique de la relation: prolegomena. *Resovia Sacra*, 28, 259–272. <http://doi.org/10.52097/rs.2021.259-272>.
- Macek, W.M. (2010). *Teologia nauki według księdza Michała Hellera*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. http://www.cbk.waw.pl/~macek/tnh_a5.pdf (dostęp: 20.12.2022).
- Macek, W.M. (2011). Teologia nauki. W: B. Brożek, J. Mączka, W.P. Grygiel, M.L. Hohol (red.), *Oblicza racjonalności: wokół myśli Michała Hellera* (ss. 203–238). Kraków–Rzeszów: Copernicus Center Press – Konsorcjum Akademickie Wydawnictwo. http://www.cbk.waw.pl/~macek/Wieslaw_Macek-Teologia_nauki.pdf (dostęp: 20.12.2022).
- Macek, W.M. (2014). *Teologia nauki według księdza Michała Hellera*, wyd. 2. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Marcacci, F., Oleksowicz, M. (2022). Scientia Petita, Theologia Manifesta Scientific Rationality and Theological Proposals in the Pandemic. *European Journal of Science and Theology*, 18(4), 133–147.
- Maziarka, T. (2016). W stronę teologii nauki – na kanwie myśli ks. prof. Michała Hellera. *Tarnowskie Studia Teologiczne*, 35(1), 7–18. <http://doi.org/10.15633/tst.1711>.
- Mączka, J., Urbańczyk, P. (red.). (2015). *Teologia nauki*. Kraków: Copernicus Center Press.
- Monserrat, J. (2007). Kenosis: Towards a New Theology of Science. *Pensamiento*, 63(238), 637–658.
- Nadbrzeżny, A. (2016). (Nie)Obliczalny świat. Z filozoficzno-teologicznych rozważań nad granicami racjonalności. *Teologia w Polsce*, 10(1), 81–93. <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-93fbc2a-0769-4de9-8486-df051362ef88> (dostęp: 20.12.2022).
- Obolevitch, T. (2015). The Relationship Between Science and Religion in the Copernicus Centre in Krakow (Michael Heller, Józef Życinski and Others). *European Journal of Science and Theology*, 11(4), 1–11. http://www.ejst.tuiasi.ro/Files/53/1_Obolevitch.pdf (dostęp: 20.12.2022).
- Oleksowicz, M. (2019). Teologia della scienza. Lo status quaestionis e possibili sviluppi ulteriori. *Aisthema, International Journal*, 6(1), 203–227. <https://www.researchgate.net/publication/339800723> (dostęp: 20.12.2022).
- Oleksowicz, M. (2020). Do We Need a Theology of Science? / ¿Necesitamos una teología de la ciencia? *CAURIENSIA. Revista Anual de Ciencias Eclesiásticas*, 15, 755–770. <http://cauriensia.es/index.php/cauriensia/article/view/345> (dostęp: 20.12.2022).

- Pabjan, T. (2011). Czy możliwa jest synteza nauki i teologii? *Philosophical Problems in Science (Zagadnienia Filozoficzne w Nauce)*, (48), 175–178. <https://zfn.edu.pl/index.php/zfn/article/view/147> (dostęp: 20.12.2022).
- Pabjan, T. (2016). *Anatomia konfliktu: między nowym ateizmem a teologią nauki*. Kraków: Copernicus Center Press.
- Parsons, T.D., Stafford, N.S. (2005). Noncommutative Geometry for Peaceful Coexistence Between Science and Theology. *Journal of Psychology and Theology*, 33(1), 70–73.
- Pokrywiński, R. (2016). Teologicznofundamentalne modele relacji teologii i nauk ścisłych. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*, 36(2), 31–61. <http://doi.org/10.25167/sth.742>.
- Polak, P. (2015). Teologia nauki w perspektywie metodologicznej. W: J. Mączka, P. Urbańczyk (red.), *Teologia nauki* (ss. 23–54). Kraków: Copernicus Center Press.
- Polak, P. (2019a). Philosophy in Science: A name with a long intellectual tradition. *Philosophical Problems in Science (Zagadnienia Filozoficzne w Nauce)*, (66), 251–270. <https://zfn.edu.pl/index.php/zfn/article/view/472> (dostęp: 20.12.2022).
- Polak, P. (2019b). Wychodzenie z sarmackiej kopalni, czyli teologia nauki w działaniu [recenzja]. *Philosophical Problems in Science (Zagadnienia Filozoficzne w Nauce)*, (66), 299–304. <https://zfn.edu.pl/index.php/zfn/article/view/469> (dostęp: 20.12.2022).
- Polak, P., Rodzeń, J. (2021). The Science-Religion Relationship in the Academic Debate in Poland, 1945–1998. *European Journal of Science and Theology*, 17(6), 1–17. http://www.ejst.tuiasi.ro/Files/91/1_Polak%20&%20Rodzen.pdf (dostęp: 20.12.2022).
- Polak, P., Rodzeń, J. (2022). The Theory of Relativity and Theology: The Neo-Thomist Science–Theology Separation vs. Michael Heller’s Path to Dialogue. *Theology and Science*. <https://doi.org/10.1080/14746700.2022.2155917>.
- Rahner, K. (2005). Filozofia i filozofowanie w teologii. W: idem, *Pisma wybrane*, t. 1 (ss. 68–89). Kraków: WAM.
- Rodzeń, J. (2021). Teologia nauki – skazana na sukces? *Philosophical Problems in Science (Zagadnienia Filozoficzne w Nauce)*, (70), 235–242. <https://bibliotekanauki.pl/articles/1943045> (dostęp: 20.12.2022).
- Sawicki, M. (1985). Poznanie wielbiące. *W Drodze*, 13(9), 94–98.
- Scheffczyk, L. (1978). Struktury myślowe współczesnej teologii. *Zeszyty Naukowe KUL*, 21(1), 17–23.
- Sierotowicz, T.M. (1997). *Nauka a wiara – przestrzeń dialogu: obrazy świata jako przestrzeń dialogu pomiędzy nauką i teologią*. Kraków–Tarnów: Ośrodek Badań Interdyscyplinarnych przy Wydziale Filozoficznym Papieskiej Akademii Teologicznej – Biblos.
- Sierotowicz, T.M. (2015). *Nauka a wiara – przestrzeń dialogu: obrazy świata jako przestrzeń dialogu pomiędzy nauką i teologią*, wyd. 2 popr. Kraków–Tarnów: Ośrodek Badań Interdyscyplinarnych przy Wydziale Filozoficznym Papieskiej Akademii Teologicznej – Biblos.
- Tofilski, M. (2018). Filozofia między teologicznym a (neuro)naukowym obrazem świata. *Młoda Humanistyka*, 11(1).
- Trombik, K.P. (2019). The Origin and Development of the Center for Interdisciplinary Studies: A historical outline by 1993. *Philosophical Problems in Science (Zagadnienia Filozoficzne w Nauce)*, (66), 271–295. <https://zfn.edu.pl/index.php/zfn/article/view/474> (dostęp: 20.12.2022).

- Trombik, K. (2021). *Koncepcje filozofii przyrody w Papieskiej Akademii Teologicznej w latach 1978–1993. Studium historyczno-filozoficzne*. Kraków: Scriptum.
- Vagaggini, C. (2005). *Teologia. Pluralizm teologiczny*. Kraków: Homini.
- Wszolek, S. (2005). Michael Heller. Creative Tension: Essays on Science and Religion. *Forum Philosophicum*, 10, 261–264. <http://doi.org/10.35765/forphil.2005.1001.20>.
- Yong, A. (2012). *The Cosmic Breath: Spirit and Nature in the Christianity-Buddhism-Science Triologue*. Leiden–Boston: Brill.
- Życiński, J. (1984). W poszukiwaniu teologii nauki. W: J.A. Janik, P. Lenartowicz (red.), *Nauka – religia – dzieje: II Seminarium Interdyscyplinarne w Castel Gandolfo, 6–9 września 1982 roku* (ss. 80–85). Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego.